

О. В. Ясь

Історичні наукові товариства

ІСТОРИЧНІ НАУКОВІ ТОВАРИСТВА – одна з форм інституціоналізації [історичної науки](#). Виникнення І. н. т. пов'язане з утвердженням наприкінці 18 ст. академ. статусу істор. досліджень. За новими канонами продукування істор. знань потребувало розгалуженої мережі архівів, б-к, університетів та фахових об'єднань (асоц.) істориків. Останні відігравали поліфункціонал. роль: спільне розроблення групами науковців дослідн. проблем, окреслених нац., регіон. або предметно-дисциплінар. межами; архівна евристика, системат. впорядкування архівів, б-к та музеїв, публікація архів. джерел (серійні вид. документів, період. і неперіод. вид.), заснування друкарень і видавництв; проведення польових археол., етногр. дослідж., статист., екон., геогр. і демогр. обстежень та ін.; фахова підготовка профес. істориків шляхом залучення до участі у семінарах, засіданнях (доповіді, реферати, диспути) та н.-д. проектах І. н. т.; популяризація істор. знань; культурні й просвітн. функції (музейництво, охорона пам'яток, залучення громадськості до вивчення місц. старожитностей та історії регіону, проведення культ.-осв. й ін. акцій).

На укр. землях, що перебували у складі Рос. і Австро-Угор. імперій, І. н. т. виникли у 1830–40-х рр. Первісно їх створювали як об'єднання не тільки профес. дослідників, а й істориків-аматорів та дослідників ін. соціогуманітар. дисциплін (за участі або у підпорядкуванні місц. представників влади). Від початку існувало дві організац. форми І. н. т.: асоц. дослідників для вивчення історії регіонів (*Одеське товариство історії та старожитностей*); інституції археогр.-архів. спрямування, що створювалися під егідою місц. влади (Тимчас. комісія для розбору давніх актів при київ., волин. і поділ. генерал-губернаторові). Укр. науковці брали активну участь у роботі рос. І. н. т., зокрема О. Бодяньський був секр. Моск. товариства історії та старожитностей і ред. «Чтений...» цього товариства (надруковано низку праць і матеріалів з укр. історії, зокрема 1846 – «Історію Русів»). Згодом з'явилася третя форма – І. н. т. із широкою проблематикою дослідж., у яких провідні позиції посіли науковці з ВШ: [Історичне товариство Нестора-літописця](#), Церк.-істор. та археол. товариство при Київ. духов. академії (1872), [Історико-філологічне товариство при Харківському університеті](#), [Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті](#), [Історико-філологічне товариство при Ніжинському історико-філологічному інституті](#). У 1-й пол. 1870-х рр. важливу роль в організації укр.

науковців, які вивчали географію, етнографію, економіку, статистику та історію України, відіграло Пд.-Зх. відділ. Рос. геогр. товариства. Зі спробами модернізації рос. сусп. устрою 1860–80-х рр. та з розбудовою архів. справи в Рос. імперії пов'язане створення в губерн. центрах учених [архівних комісій](#), основне призначення яких – упорядкування та систематизація губерн. архівів, однак згодом вони поширили свою діяльність і на дослідж. історії регіонів. У Наддніпрян. Україні губерн. учені архівні комісії функціонували в Таврій. (1887), Черніг. (1896), Херсон. (1898), Катеринослав., Полтав. (обидві – 1903), Київ. (1914), Харків. (1915) губерніях. Їхню діяльність регламентовано «Положением об учреждении губернских исторических архивов и ученых архивных комиссий» від 13 квітня 1884. Попечителем кожної з комісій був місц. губернатор, склад формувався з місц. чиновників, представників духовенства, письменників, науковців та ін. Місц.-регіон. спрямованість мали *Подільське єпархіальне історико-археологічне товариство в Кам'янці-Подільському* (нині Хмельн. обл.), *Товариство прихильників української науки, літератури і штуки у Львові* тощо. Наприкінці 19 – на поч. 20 ст. на укр. землях виникли заг.-нац. наук. товариства, що розробляли широку дослідн. проблематику як соціогуманітар., так і природн., фіз.-мат. та ін. наук. дисциплін і галузей (у їхньому складі діяли істор. секції). До них належать *Наукове товариство імені Шевченка* у Львові та *Українське наукове товариство* в Києві. Укр. вчені також брали активну участь у діяльності рос. І. н. т., зокрема Моск. і Рос. археол. т-в, Воєнно-істор. товариства (мало відділ. у Києві й Одесі) та ін. Після поразки Визв. змагань 1917–21 переважна більшість І. н. т. припинила своє існування. Проте у 1920-х рр. відбулася певна активізація їхньої діяльності. Деякі І. н. т. функціонували при ВУАН (Істор. товариство Нестора-літописця, Укр. наук. товариство, Товариство прихильників укр. історії, писемності та мови в Петрограді та ін.), але вони поступово втрачали своє значення фахових асоц. дослідників і перетворювалися на структурні одиниці в системі ВУАН. На листопад. (1929) сесії ВУАН за пропозицією наркома освіти *М. Скрипника* ухвалено рішення про припинення діяльності наук. т-в у системі ВУАН. Частина з них ліквідовано, а частину в процесі реорганізації ВУАН приєднано до існуючих або новоутвор. НДІ. Наприкінці 1920-х – на поч. 1930-х рр. припинили діяльність й І. н. т. при установах ВШ. Після приєднання до СРСР Зх. України було ліквідовано НТШ (відновило роботу на еміграції 1947). Низку нових І. н. т. створили укр. науковці на еміграції: *Українське історично-філологічне товариство* (1923), *Українське воєнно-історичне товариство* (1920), *Українське генеалогічне і геральдичне товариство* (1963), *Українське історичне товариство* (1965) та ін. Із розпадом СРСР упродовж 1990-х рр. поновили або поширили діяльність в Україні І. н. т., які функціонували в діаспорі (НТШ, Укр. істор. товариство тощо). Одночасно виникло кілька ін. фахових об'єднань істориків, які здебільшого мають регіон. або фахово-дисциплінарне спрямування.

Рекомендована література

1. Брун Ф. К. Одесское общество истории и древностей, его записки и археологические собрания // Тр. Одес. статист. комітета. Т. 4. О., 1870;
2. Левицкий О. И. 50-летие Киевской комиссии для разбора древних актов (1843–1893). К., 1893;
3. Дашкевич Н. П. Двадцатипятилетие Исторического общества Нестора-летописца. К., 1899;
4. Двадцатипятилетие Историко-Филологического Общества при имп. Харьковском университете (1877–1902). Х., 1902;
5. Грушевський М. С. Українське наукове товариство в Києві і його наукове видавництво // Зап. Укр. наук. товариства в Києві. Т. 1. К., 1908;
6. Плевако М. А. Историко-филологическое общество при Харьковском университете (очерк истории общества и деятельности его в области краиноведения) // Укр. жизнь. 1915. № 11/12;
7. Гермайзе О. Праця Київського Українського Наукового Товариства на тлі наукового життя Наддніпрянської України // Україна. 1929. Кн. 32, № 1–2;
8. Дорошенко В. Огнище української науки: Наукове товариство ім. Т. Шевченка з нагоди 75-річчя його існування. Нью-Йорк, 1951;
9. Гольдін Ф. Историко-філологічне товариство при Новоросійському (Одеському) університеті // Наук.-інформ. бюл. архів. упр. УРСР. 1964. № 6;
10. Тодийчук О. В. Украина XVI–XVIII вв. в трудах Общества истории и древностей российских. К., 1989;
11. Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської вченої архівної комісії. П., 1993;
12. Вісті Таврійської вченої архівної комісії і Таврійського товариства історії, археології та етнографії (1887–1931). К., 1994;
13. Водотика С. Г. Слідами перерваного зв'язку (до 70-річчя заснування Товариства дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді) // Віче. 1994. № 10;
14. Онопрієнко В. І. та ін. Українське наукове товариство: 1907–1921 роки. К., 1998;
15. Винар Л. Українське історичне товариство з перспективи 35 років (1965–2000) // УІЖ. 2001. № 1;
16. Кісіль З. Р. Українське воєнно-історичне товариство (1920–1939) // Там само. № 2;
17. Колесник М. Становлення та головні напрямки діяльності Ніжинського історико-філологічного товариства при інституті князя Безбородька (1894–1919 рр.) // Сіверян. літопис. 2001. № 2;
18. Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. О., 2002;
19. Стельмах С. Історична наука в Україні епохи класичного історизму. XIX – початок XX століття. К., 2005;
20. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність (1965–1991). Острог, 2010.

Бібліографічний опис:

Історичні наукові товариства / О. В. Ясь // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-12803>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).